

Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül

„Károlyi Mihály kivételes, sorsos embernek látszik” — írta Ady Endre nem sokkal az első világháború előtt Károlyi szentpétervári utazásának tervéről, örömmel üdvözölve azt az elgondolást, amely az egyeduralgó külpolitikai törekvéssel, a feltétlen németbarátsággal szemben valami merőben újat jelentett és jobbat ígért. Ady zseniális előrelátása itt is igazolódott: Károlyi valóban kivételesen nagy politikus és ember lett, s különlegesen nehéz, de éppen így szép sors jutott osztályrészül neki.

Mindezt Károlyi előbb megjelent írásaiból, az életútját méltató művekből és nem utolsósorban felesége kitűnő emlékirataiból eddig is tudtuk. Ez a mostani könyv mégsem egyszerű felelevenítést és megismétlést nyújtja róla való ismereteinknek, hanem ennél sokkal nagyobb és mélyebb többletérlelményt is ad: egy plasztikusabb és lélekbe vésődőbb Károlyi-képet, éppen azáltal, ahogyan egységben láttat, szintézist teremt. Károlyi Mihályné nagyon pontosan minősíti a könyv jelentőségét az előszóban: „Amikor 1962-ben hazatértem Magyarországra, magammal hoztam férjem angol nyelvű emlékiratainak kötetét, s azóta is legfőbb vágyam volt, hogy magyar kiadásban láthassam. A Magvető Könyvkiadó érdeme, hogy Károlyi Mihály utolsó és legfontosabb munkája végre magyarul, saját hazájában is megjelenik, s így honfitársai közelebből is megismerkedhetnek életével, jellemével és eszméivel.”

Valóban, Károlyi legfontosabb munkája ez, s egy ilyen gazdag tartalmú emlékiratot természetesen számos szempontból lehet vizsgálni és mérlegelni: új tényeket közlő informatív értéke szerint, a történelmi eseményeket értelmező és megvilágító oldalát kiemelve, a szubjektív tervek-szándékok s tényleges megvalósulásuk viszonyának kutatása alapján és még sok más hasonló megközelítésből. A mű ilyen téren is jó lehetőségekkel és tanulságokkal szolgál, van azonban a tárgyi-történelmi konkrétumokon és részleteken túl jó néhány olyan általánosabb üzenete is, amely napjainkban is eleven, vagy esetleg éppen most különösen időszerű mondandó.

„... a szocializmus nem csupán gazdasági kérdés, hanem etikai kérdés is. A kapitalista társadalom megszüntetése nem sokat ér, ha a helyébe nem egy magasabb rendű, igazságosabb és szabadabb rend kerül” — hangoztatja könyvének utószavában a szocialista társadalom erkölcsi felsőbbségének követelményéről Károlyi Mihály. Az a Károlyi, aki persze nagyon jól tudta, hogy a szocializmus elsősorban és minden mást meghatározóan „kenyérkérdés” ugyan — saját földosztó gesztusával hitelesítette ezt —, de ettől elválaszthatatlanul a morál ügye is, s erre az erkölcsi emelkedettségre egész életével szintén példát mutatott. Ha valaki drámát vagy regényt akarna írni arról, hogy egy nagy történelmi személyiség a küzdelmes, kudarcokkal és megpróbáltatásokkal teli, de a közösség szolgálatában vállalt tartalmas élet és a külsőleg látványos, könnyű és gyors sikerű, a felszínen csillogó, ám üres és elűzőzolt öncélú élet lehetőségei közül hogyan és miért választja az előbbit, az egyénileg gyötrelmesebbet, de az emberiségnek hasznosabbat, annak számára Károlyi Mihály szolgáltatón az egyik legjobb témát (mellette még — a teljességre

egyáltalán nem törekedve — a magyar históriából Rákóczi, az egyetemes történelemből pedig Engels példája kívánkozik a tollra).

Károlyi számára minden külső feltétel megadatott ahhoz, hogy az individuális értelemben vett életművész legyen. Ő maga írja le, hogy „amíg egyetemi hallgató voltam, kétezer forint havi apánázst kaptam, pontosan annyit, amennyi akkor a magyar miniszterelnök havi fizetése volt. Ebből az összegből voltaképpen csak a méneseimből származó lovaim istállózására kellett költenem, a többi zsebpénz volt!“. A nagyúri életformához sok belső tulajdonsága is adva volt: szeretett nagy tétékben kártyázni, lovagolni, világot járni; ha úgy akarja, egész életét könnyű szórakozással tölti el, s ő lesz a korabeli Magyarország legdédelgetettebb mágnása, az úri-kaszinók hőse. Rokonsága ezt is szerette volna, vagy legrosszabb esetben — ha már mindenáron politizálni akar — a két család, a Károlyiak és az Andrássyak konzervatív hagyományainak folytatóját kívánták látni benne. A könnyebbik út vállalásához azonban hiányzott egy tulajdonsága Károlyinak: a lelkiismeretlenség, a nép gondjai iránti felelőtlenség és a társadalmi igazsággal szembeni közömbösség. Ezért lett az ő pályája egy magasabb értelemben vett életművészet, a jellem példája.

Valami olyasféle ment itt végbe a politika síkján, amit Engels a művészet szférájában, Balzacról szólva, a realizmus győzelmének nevez: a felelősen gondolkodó embert a valóság objektív igazsága kényszeríti arra, hogy a haladás mellett tegyen hitet. Amilyen szép és igaz ez a tétel elméletben, annyira nehéz kálváriajárás a gyakorlatban. Károlyi ezt a próbát is kiállta és nagyon jellemző, hogy Lukács Györgyről szólva szintén ezt a tulajdonságot emeli ki: „Lukács György, az európai híró marxista filozófus ebben az időben a Bécs melletti Döblingben élt. Gyakran meglátogattam, mert nagy csodálója voltam mély szellemének és morális tisztességének. Igen gazdag magyar zsidó család sarja volt, de feladta kényelmes életét egy olyan meggyőződésért, mely száműzte egykori családi és rokoni köréből. Szülei a zsidóknál oly gyakori családi szolidaritáshoz híven, el akarták látni pénzzel, ő azonban ezt makacsul elutasította. Nyomorban élt. Gyakran tapasztaltam, hogy az úgynevezett »materialisták« könnyen feláldozzák az anyagi javakat vagy előnyöket valamely eszméért, a vallásos emberek fő célja viszont az evilági kényelem biztosítása.”

A meggyőződés és a jellem próbáját az emigráció különösen nehezé tette. Az anyagi szűkölködés sem elhanyagolható itt, elég emlékeztetni arra, hogy mekkora különbség van a miniszterelnöki fizetéssel azonos apánázst élvező ifjú gróf és az emigráns Károlyi Jászi Oszkár leírta életmódja között: „Szeretném egyszer nyugodtabb időkben megírni, hogy a Károlyi utcai palotának egykor elkényeztetett és körülrajongott ura és úrnője milyen nyugalommal túrték proletársorsukat: hogy heteken át sajtot vacsoráztak...” Pedig Jászi ezt 1920-ban írta, az emigráció kezdetén, azt nem is tudva, hogy a java még hátra van: hogy még nagyobb nyomorgások következnek, s később Katinka grófnő — a magyar történelem egyik legkiemelkedőbb és legszínesebb nőalakja — manóken, majd mentősofőr lesz. Az igazi próbát mégis az emigrációval mindig együttjáró erkölcsi terhek jelentették a Károlyi család számára is.

Az emigráns élet gerincet törő és kicsinyességre készítő voltáról sokan írtak már, csak két idézetre szorítkozunk most. Illyés Gyula *Fáklyaláng* című drámájában a szabadságharc bukása előtti napokban Kossuth a lehetőségeket latolgatva így néz szembe az egyik reális — s később választott — úttal: „Az emigrációban csak az igen nagy jellemek nem kallódnak el. Birni fogod? Névtelenség, nyomor, áskálódás.” Károlyiné pedig az emlékiratában Engelst idézi — aki Marxszal együtt bőven kivette részét az emigráció tapasztalataiból —: „Az emigráció olyan intézmény, amely mindenkit, akinek nem sikerül tőle teljesen függetlenítenie magát, számárrá vagy gazfickóvá tesz.”

Károlyi olyan nagy jellem volt, aki az emigrációban sem kallódott el, bírta a nyomort, a névtelenséget és az áskálódást. Igazi nagyságát legjobban az bizonyítja, hogy az emigráció nem lesüllyedés, hanem felmagasodás volt a számára. Képes

volt arra, hogy tanuljon a történelemből, benne a saját hibáiból is. Hogy mennyire tudott haladni a történelemmel, s eközben mennyire önkritikusan ítélte meg saját múltbeli tevékenységét és nézeteit, arra vonatkozólag egyik 1926-os cikke (Levél Göndör Ferenchez) is nagyon fontos tanúságtétel a sok közül: „A leveretés tudniillik kétféleképpen hat az emberekre: van, akit elcsüggeszt, van akit megkeményít. Engem a magyar forradalom leveretése forradalmasított igazán. Nemcsak érzelmileg, hanem értelmileg is. Én a mi forradalmunkban feltárva láttam a magyar nép sebeit. Láttam a forradalom nagy világosságánál az elnyomott osztályok és az elnyomó osztályok igazi természetét. Addig nem tudtam, de most már tudom, hogy a magyar sors égető kérdései más úton, mint azon, amelyre a forradalommal lépünk, meg nem oldhatók.”

Az érzelminek és az értelminek itt említett egységére való hivatkozás emlékiratában is gyakran megtalálható: olyan vezérelv ez, mely egész tudatvilágát, szemléletmódját áthatja, s ebből eredően magatartását irányítja. Sokszor hangsúlyozza Károlyi, hogy csak olyan politikai célok érdekében tudott igazán cselekedni, amelyek értelmileg és érzelmileg egyaránt vonzották. Ez a sok más ember és politikus számára talán teljesen kézenfekvő gondolati tétel és személyes tulajdonság nála nem ilyen egyszerűen adott s ezért különösen fontos. Károlynál ugyanis nemcsak a vállalás, az *igen* kimondása — ami önmagában sem könnyű dolog —, hanem ezt megelőzően (noha vele összekapcsoltan) az elszakadás, a *nem* is döntő momentum. S hogy a régítől-konzervatívtól való elválás és az újhoz-haladóhoz történő csatlakozás külön a szívben s külön az észben, de méginkább a kettő együttesében milyen vívódáshullámmáson keresztül ment végbe, azt legfeljebb sejteni lehet. Egy azonban bizonyos: Károlyi hatványozottan élte át azt a dilemmát, hogy félmegoldást jelent, ha értelmileg ugyan belátom az egyik ügy bűnösségét és egy másiknak az igazságát, de érzelmileg ugyanezt a taszítódást-kötődést nem tudom megtenni; s megfordítva is. Károlyi jól tudta, mennyire bénítja a harcost, ha — József Attilával szólva — „Eszét külön, szívét külön szárnyalja be az egyröptű szó”; s azt is, mennyire szükséges az értelemnek és az érzelemnek az a harmóniája a világnézetben és a politikában, amit megint József Attila fejezett ki a legjobban: „Az elme, ha megért, megbékül, / de nem nyughatik a szív nélkül. / S az indulat múltó görcsökbe vész, / ha föl nem oldja eleve az ész.”

Az igaz ügyet a teljes emberségével — értelmi-érzelmi azonosulással — való vállalás már azt is jelzi, hogy nem absztrakt s üres erkölcsi emelkedettségről és jellemességről volt szó, amikor Károlynak ezekre a tulajdonságaira hivatkoztunk az előbb. Komoly hiba lenne valamiféle elvont lelkiismeretességet, légüres térben mozgó „örök” tisztességet és becsületességet feltételezni jelleme és magatartása mögött. Károlyi morális indítékai sokkal konkrétabbak, történetibbek és valóságosabbak, de erről idézzük ismét őt magát: „Azt hiszem, azok az órák, amikor először olvastam Marxot, egész életemet, pályafutásomat eldöntötték, mert Marx nemcsak értelmemre hatott a maga összefüggő, logikus rendszerével, hanem érzelmeimre is. Ezeknek a felismeréseknek az emlékét a fegyelmezetlen, könnyelmű életmód egy időre elhomályosíthatta, de végképp nem temethette el.

Jóval később, az első világháború okozta nyomorúság látványa, az a zűrzavar és tehetetlenség, amelybe uraik és kormányzóik taszították a népeket, felélesztette bennem a Marx tanításába vetett hitet, s meggyőződésemmé vált, hogy az elnyomottak felszabadítása az egyetlen cél, amelyért dolgozni, küzdeni érdemes. Ez a meggyőződés szenvedélyes érzéssé vált bennem, és ez lett mozgató rugója egész életemnek.”

Jól megfigyelhetjük ebben a részletben is az értelem-érzelem, valamint szinonimájukként a meggyőződés-érzés egyéolvasásának hangsúlyozását, de egyúttal mindjárt azt is, hogy ez annak a következménye, mert Károlyi szemléletében mindjobban összecsengtek, s egymást kölcsönösen megerősítették a társadalmi életből, politikai gyakorlatból szerzett tapasztalatok és az elméleti ismeretekből leszűrt tanulságok s kikristályosított igazságok. A gondolkodás és a jellem olyan egyidejű

következetessége az övé, amely mögött világos, söt egyre tisztább elvi felismerések álltak.

Egyike volt ezeknek a Szovjetunió kivételes történelmi szerepéről való meggyőződése. Károlyi előtt egy pillanatig sem volt kétséges, hogy mit jelent az egész emberiség jövője számára a Szovjetunióban berendezkedő új társadalom, mennyire fontos „annak bebizonyítása, hogy a szocializmus nem csupán egy XIX. századi német professzor kivihetetlen elmélete, hanem megvalósítható, életképes alternatíva.” A történelmi fejlődés fő irányát látta a Szovjetunióban elkezdett útban, s ebből a nézőpontból mindvégig el tudta választani a lényeghez tartozót az esetleges járulékoktól. Akkor is, amikor 1931-es szovjetunióbeli utazása során szerzett személyes benyomásait tette mérlegre, és később a személyi kultusz időszakában is. Nagyon kevesen írtak 1931-ben a formálisan kívülállók közül ennyi rokonszenvvel és elismeréssel a Szovjetunióról, mint ő, aki ráadásul rendelkezett azzal a képességgel, hogy tényszerű és tárgyilagos, sok apró részletre kiterjedő megfigyeléseinek leírásában következetesen arra tegye a hangsúlyt, ami a tartós, a távlatot meghatározó. S noha néhány évvel később a törvénysértések számára is mély személyes csalódást és sok keserűséget okoztak, nem osztozott azok hibájában, „akik a kommunizmust tévesen a sztálini módszerekkel azonosították”. Abban, hogy „megátalmodott szocialista maradt”, a szovjet építés eredményei és a háborús hősiességük sokban erősítették Károlyit.

A számos lehetséges résztéma közül emeljünk ki még egyet, ami az irodalommal foglalkozó embert óhatatlanul megragadja: Károlyi műveltségét, művészszeretét, olvasottságát. Csak személyes ismeretsegeinek némelyikét említve — tehát még itt sem teljességre törekedve — olyan nevekkal találkozunk a könyvben, mint Gorkij, Lunacsarszkij, Rivera, Chaplin, Barbusse, Romain Rolland, Bertrand Russel és a már említett Lukács György. A művekkel való „ismeretség” terén természetesen a kör ennél is összehasonlíthatatlanul szélesebb. Hogy sokat és jól látó s messzire tekintő politikus lett, abban művészszeretete és tájékozottsága is segítette. Az igaz ügy gondolati és érzelmi vállalásának, Károlyi humanizmusának, erkölcsi felelősségének megalapozásához irodalom és művészet egyáltalán nem elhanyagolható járult hozzá; ő maga ezt is kereste és lelte benne, nem öncélű szórakozást. Egyik, 1928-as levelében (szintén a már említett Göndör Ferenchez, aki Mohár Ferenc írói nagysága mellett kardoskodott) írja: „A mi világnézetünk szerint az az író, aki az emberiség annyi nagy tragédiájának volt kortársa és szemtanúja, és a nagy színjáték után semmi újat és megtisztultat nem képes adni, csak régi technikai ügyességét csillogtatja új és néha rosszabbított formában, jelentékeny író lehet, de nagy író nem; különösen pedig nem lehet nagy egyéniség. Vessen egy pillantást az igazi nagyokra. Dante, Byron, Shelley, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Lamartine, Victor Hugo, Zola, Schiller, de meg Goethe és Wilde is, vagy hogy magyarokat említsek, Petőfi és Ady, mind állást foglaltak koruk nagy kérdéseiben. Az igazán nagy író, az igazán nagy szellem nem tud az emberiség nagy küzdelmeitől távolmaradni.”

Károlyi azt írja könyvében — igaz és pontos — önjellemzésül, hogy „mindinkább baloldali szocialista” lett, kommunista nem, de a kommunistákkal szorosan együttműködött. Hogy milyen nagyívű út ez, azt nem kell külön bizonyítani, mint ahogy azt sem mentegetni, hogy egy ilyen pályán szükségszerűen tévedések is voltak. Mindennel együtt feltétlenül és magasan tiszteletre méltó, amit Károlyi tett, konkrét cselekvéseivel és a magatartás messzire mutató példájával egyaránt. Nem önmagára, hanem mindenekelőtt a közösségre néző felelősen eltöltött élet volt az övé. Jó, hogy ez a könyv megjelent most, amikor az ilyen példaadó életek különösen kellenek. Mert a szocializmus valóban „nem csupán gazdasági kérdés, hanem etikai kérdés is”, és ebben az egységben az erkölcsi elem jelentősége a gazdasági fejlődéssel arányosan nemhogy csökken, hanem éppen ellenkezőleg, megnövekszik, mint ahogy azt pártdokumentumok is hangsúlyozzák: „... a szocialista társadalom további fejlődésének egyszerű alapja a termelés, a fogyasztási javak mennyiségének növekedése, az életszínvonal emelkedése, és ezzel együtt a szocialista közösségi er-

kölcs, magatartás, életmód és életforma kialakulása, további térhódítása, amelyben az anyagi javak is a teljesebb emberi kibontakozást szolgálják.” Jó volna ezért, ha Károlyi Mihály életének legfőbb tanulságai — az ésszel és szívvel vállalt szolgálat, a már Petőfi megfogalmazta tiszta erkölcs és az Ady-műben megírt „Mert másokért csatáztam” morálja — sokkal előbbek lennének, mint eddig voltak. Ez a könyv remélhetőleg sokat segít majd ebben. (Magvető, 1977.)

VÖRÖS LÁSZLÓ

Jász Dezső: A sok közül egy

A választ arra, hogy milyen cél készítette Jász Dezsőt emlékei megírására, kötetének címében találhatjuk meg. Annak megfogalmazása nem az egyén szerepét — hősiességét —, hanem a sokaság erejét és folytonosságát hangsúlyozza. A címből bontakozik ki az emlékiró igazi szándéka: nem önmagának, hanem a kommunisták egymást követő nemzedékeinek akar emléket állítani. Finom „trouvaille”, hogy célja érzékeltetésére a költészet által is megörökített szállóigét választott. Gábor Andor énekelte a kommunista mozgalom veteránjai, a tizenkilencesek nevében, hogy „Sokak közül voltam egy...”. S egy Gereblyés László-sonnetre utalhatunk, amely *Egy a sok közül* címmel, a harmincas évek elejének kommunista üldözései közepette íródott. Költője a gúnyplakátokkal polemizált, és az egyszerű emberek áldozatvállalását heroizálta: „Ruhája rojtos-foltos! S úgy lehet: / a sorsa holnap már mártír-halál!”

Az emlékiratírók célja gyakorta, s nemegyszer bevallottan, mentség és magyarázat. Máskor bevallatlanul is, apológia. Jász memoárjaiban is tárgyilagos történész-ként szólal meg.

Mint emlékiratíró is betartja a történetírás szabályait, megőrzi tárgyilagosságát. A tetteket vizsgálja, arra keres választ: a mozgalom, amelyben személy szerint, annyi hozzá hasonló kortársával együtt résztvett, miként mozdította elő a munkásosztály s vele együtt a nemzet egészének sorsát. Ha nem is szó szerint, de értelem-szerűen azzal a felfogással vitatkozik, amely a mozgalom föllendülései és hanyatlásai közt nem ismeri fel a történelmi összefüggést, s hajlamos vagy csak pozitívumok, vagy csak negatívumok alapján ítélni. S módszerének fontos része, hogy rámutat mindazokra a mozzanatokra, amelyek az adott időpont politikájában előre mutattak. Így például megemlíti, hogy miként harcoltak Kassán „az akkori idők legfontosabb kérdése... a munkásegység” megteremtéséért, s Romániában hogyan alakult ki 1926-ban, tehát „kilenc évvel a Kommunista Internacionálé kongresszusa előtt... a népfretpolitika”, ha csak átmenetileg is.

Annak megmutatására, hogy miként alakult az ő és küzdőtársai útja, tárgyilagos eszközt választ. Nem a tradicionális memoárformát követi, melyet a 18—19. század örökített korunkra. Számára, aki újságíró és szerkesztő is volt, természetes műfajként kínálkozik a riport. Ifjúságának, a húszas éveknek ez a kedvelt zsánere fontos szerepet játszott a stabilizálódó, s helyenként ellenforradalommal restaurálódó kapitalista társadalom szociális ellentmondásainak feltárásában. Behatolt a szépirodalomba, a színpad művészetébe, sőt a memoárirodalomba is. Lengyel József *Viságrádi utcáját* maga Kun Béla nevezte el történelmi riportáznak. Máig is ezt a riportba oltott memoárt tekintjük a pártalapítás és a tizenkilences forradalom leg-élőbb ábrázolásának.

Az olvasónak tudnia kell, hogy Jász írásai ezelőtt nyolc évvel már önálló kötetben megjelentek. (*Tanácsköztársaságtól a Pireneusokig*, 1969). Azóta pedig folyama-